

УДК 338.43.02 (477.53)

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН ЯК
ПЕРЕДУМОВА ЗРОСТАННЯ ВЛАСНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ
РЕСУРСІВ ТОВАРОВИРОБНИКІВ У СІЛЬСЬКОМУ
ГОСПОДАРСТВІ**

**БОЙКО Л.М.,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів, обліку
і аудиту та банківської справи,
ДонДУУ (м. Маріуполь)**

У статті обґрунтовано взаємозв'язок ренти та ціни як основних категорій рентних відносин. Проаналізовано еволюцію рентних відносин та визначено їх сутність. Досліджено методичні підходи до розподілу ренти. Запропоновано механізм підтримки доходів товаровиробників у сільському господарстві.

Ключові слова: *рента ціна; рентні відносини; розподіл земельної ренти; паритетність умов відтворення капіталу; паритетність цін; механізм підтримки доходів товаровиробників; власні інвестиційні ресурси.*

В статье обоснована взаимосвязь ренты и цены, как основных категорий рентных отношений. Проанализирована эволюция рентных отношений и определена их сущность. Исследованы методические подходы к распределению ренты. Предложен механизм поддержки доходов товаропроизводителей в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: *рента; цена; рентные отношения; распределение земельной ренты; паритетность условий воспроизводства капитала; паритетность цен; механизм поддержки доходов, собственные инвестиционные ресурсы.*

In the article the relationship of rent and prices are the main categories of rent relations. The evolution of rental relations and defines their essence. Studied methodical approach to the distribution of the rent. The mechanism of income support to producers in agriculture.

Key words: *rent; price; rent relations; distribution of land rent; capital parity conditions of reproduction; parity price support mechanism for producers of income; own investment resources.*

Постановка проблеми. Рентні відносини характеризують механізм утворення, розподілу і присвоєння ренти, є відображенням певного співвідношення приватних (особистих), колективних (групових) та суспільних (державних) інтересів. Визначальними в цій тріаді є особисті інтереси, які проявляються через реалізацію правомочностей приватної власності.

Держава, як суб'єкт, покликана регулювати та узгоджувати різні інтереси, повинна здійснювати ці функції через запровадження відповідного економічного механізму. Саме державна політика має надавати пріоритет певним групам інтересів з метою узгодження всіх наявних у суспільстві інтересів. У суспільстві

повинні бути реально діючі механізми узгодження інтересів учасників економічних відносин, процесів і явищ. Тут альтернатива проста: або суспільство виробляє такі механізми, використовує і вдосконалює їх, або вирішення таких суперечностей буде відбуватися стихійно [1, с. 118].

Становлення ринкових земельних відносин, підґрунтям яких виступало запровадження приватної власності на землю, відбувалося за умов ігнорування державою необхідності ретельного регулювання рентних відносин. Сприятливе економічне середовище діяльності суб'єктів господарювання в сільському господарстві до останнього часу не сформовано. Це виявляється, по-перше, у відсутності паритетних умов відтворення капіталу у сільському господарстві порівняно з іншими галузями економіки. А, по-друге, ціна не застосовується державою як дієвий інструмент постійного підтримання певного рівня дохідності для сільськогосподарських товаровиробників.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання сутності рентних відносин, співвідношення ціни та ренти, порядку акумуляції та розподілу рентних доходів впродовж тривалого періоду знаходиться в полі зору вчених. Особливої уваги заслуговують праці вітчизняних вчених-аграрників, присвячених створенню рівних економічних умов діяльності товаровиробників у сільському господарстві порівняно з іншими галузями економіки.

Метою дослідження є розгляд сутності рентних відносин та обґрунтування необхідності їх регулювання у контексті збільшення власних інвестиційних ресурсів сільськогосподарських товаровиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки ціна і рента виступають основними категоріями рентних відносин, необхідно проаналізувати їх взаємозв'язок.

У науковій літературі протягом різних історичних періодів спостерігалися різні підходи до співвідношення названих понять. За А. Смітом, ціна визнавалася похідною від ренти. Згідно з «догмою Сміта», ціна визначається «джерелами доходів» (заробітною платою, прибутком і рентою), тобто фактично заперечувалася дія закону вартості в сільському господарстві.

Д. Рікардо звертає увагу, що мінова вартість продукту визначається не тільки кількісними та якісними затратами праці, а й іншими чинниками, зокрема рідкісністю. Тобто, Д. Рікардо зауважував, що ціна визначається не індивідуальними, а суспільно необхідними витратами часу. Він доводив, що природа у створенні ренти участі не бере, а джерелом ренти є не родючість ґрунту, а праця робітників, зайнятих у сільському господарстві. Регулюючою ціною на хліб виступають затрати праці на відносно гірших ділянках земель. Д. Рікардо називав такі рентоутворюючі фактори як: неоднакова родючість земельних ділянок та різна їх віддаленість від ринків збуту. Вчений вказував на первинність ціни і похідну роль ренти, зазначаючи, що «не тому хліб дорогий, що сплачується рента, а рента платиться тому, що хліб дорогий» [2].

Тісний зв'язок аналізованих економічних категорій підтверджується дослідженнями як сучасних вітчизняних фахівців у галузі земельних відносин [3, с. 66], так і зарубіжних. Зокрема, як підкреслюють російські вчені, «завжди і всюди земельна рента є додатковим доходом, що входить у вартість і, відповідно, в ціну товару. Це додатковий дохід, що створюється внаслідок використання землі та інших обмежених природних ресурсів на основі прикладання праці та

капіталу» [4, с. 174].

Критичний аналіз наукових надбань вчених щодо співвідношення категорій «рента» і «ціна» дозволяє нам зробити висновок, що ціна на продукцію сільськогосподарського виробництва може слугувати дієвим важелем регулювання державою земельних рентних відносин: забезпечувати прибутковість сільськогосподарського виробництва, достатню для забезпечення розширеного відтворення, отримання товаровиробниками належної суми земельної ренти.

На різних етапах розвитку суспільства складався певний механізм присвоєння (вилучення) ренти. Так, у капіталістичному суспільстві диференціальну ренту присвоював землевласник. За умов соціалізму рентний дохід надходив у розпорядження держави як монопольного власника земель. Основними інструментами вилучення ренти в соціалістичній економіці виступали зональні диференційовані ціни та частково податки.

Як свідчить практика, зональні диференційовані ціни виявилися не досить вдалим інструментом вилучення рентних доходів. Недоліками рентного регулювання шляхом застосування зональних диференційованих цін були наступні.

По-перше, диференційовані закупівельні ціни не охоплювали всіх культур, а лише окремі з них, зокрема: п'ять основних зернових культур, а також цукрові буряки, соняшник, бавовну, тютюн, картоплю та овочі. За деякими видами продукції, наприклад, по зерну та соняшнику, кількість збиткових господарств була незначною, а по картоплі, овочах та продукції тваринництва, – навпаки значною.

Оскільки господарства, як правило, займалися виробництвом багатьох видів рослинницької та тваринницької продукції, отримані рентні доходи від реалізації зерна та соняшнику використовувалися для покриття збитків від тваринництва, овочівництва тощо. Тобто фактично рентні доходи колгоспів стягувалися державою не через зональні диференційовані ціни на певні продукти, а через співвідношення рівнів цін на різні продукти завдяки існуванню поряд із рентабельними і малоприбутковими галузям.

По-друге, диференційовані ціни враховували лише товарну частину виробленої продукції сільськогосподарських підприємств.

По-третє, регулювання рентних відносин з допомогою цін не давало змоги відокремити диференціальну ренту I і диференціальну ренту II, відбувалося стягнення обох названих видів ренти [5].

Крім того, теоретичні розробки класиків про розподіл земельної ренти при соціалізмі не завжди реалізовувалися на практиці. Зокрема, потреба накопичення коштів для здійснення індустріалізації країни задовольнялася шляхом мобілізації в розпорядження держави майже всього чистого (включаючи і диференціальну ренту) доходу, створеного в сільському господарстві, а доходу, що залишався в господарствах, було замало для забезпечення розширеного відтворення виробництва [6, с. 20].

Із переходом української економіки до ринкових відносин поступово зникли підстави для використання зональних закупівельних цін як основного механізму перерозподілу рентних доходів, а інструментами часткового вилучення земельної ренти стали земельний податок та орендна плата.

Що ж представляють собою рентні відносини? Рентні відносини характеризують механізм утворення, розподілу і присвоєння ренти. В основі рентного механізму знаходиться поділ ренти на диференціальну ренту I та диференціальну ренту II, абсолютну і монопольну.

Важливою проблемою теорії та практики рентних відносин є науково обґрунтоване відокремлення різних видів ренти із фактичного доходу від використання земель, а також обґрунтування розміру нормативного підприємницького доходу та відокремлення його від диференціальної ренти. Не менш актуальною є проблема вилучення відповідної частини рентних доходів до місцевих бюджетів, їх акумуляція у спеціальних фондах та розподіл останніх відповідно до призначення.

У наукових джерелах спостерігаються неоднозначні судження щодо механізму розподілу рентних доходів. Західні вчені ще на початку ринкових перетворень в Україні запропонували наступний порядок розподілу рентних доходів. На їх думку, оскільки рентна вартість землі утворюється за рахунок трьох основних джерел (природна продуктивність землі в поєднанні з фактором її обмеженої кількості; ступінь розвитку суспільства; створення соціальної інфраструктури), і всі громадяни мають рівні права на ту частину вартості землі, яка пов'язана з її природними властивостями, у розпорядження суспільства має надходити якомога більша частина земельної ренти з тим, щоб розподілити одну частину рентного доходу між усіма громадянами порівну, а іншу частину, пов'язану з розвитком соціальної інфраструктури – спрямувати на фінансування потреб суспільства [7].

Заслужують на увагу пропозиції вітчизняних вчених щодо розподілу рентних доходів [8], які пропонують рентні доходи спрямовувати в три фонди: фонд охорони оточуючого середовища (для збереження середовища проживання людей); фонд соціальних гарантій (для підтримки і розвитку охорони здоров'я, освіти, захисту малозабезпеченого населення); Національний рентний фонд (для акумуляції щорічного доходу кожного громадянина України від використання земель, води, повітря).

Виходячи з положення, що джерелом ренти є праця власника або користувача земельної ділянки, вчені стверджують, що диференціальна рента I, пов'язана з природною родючістю та вигідним місцем розташуванням земельних ділянок, повинна повністю належати суспільству в особі держави, а диференціальна рента II, що є результатом додаткових вкладень праці та капіталу, – має надходити в розпорядження товаровиробника. Монопольна рента, як надлишок над диференціальною та абсолютною рентою, теж має належати суспільству [9, с. 71].

Деякі вчені враховують (крім джерел ренти) інші фактори і пропонують інший порядок розподілу диференціальної ренти [10, с. 180]. Вони вважають:

– якщо власником земельної ділянки є держава, то диференціальна рента I повністю через податкові ставки має стягуватися до держави;

– якщо диференціальна рента I утворюється на землях, що знаходяться в приватній власності, то принципи включення її в земельний податок повинні бути іншими: якщо ці землі були отримані безкоштовно, то держава вправі отримувати її в повному розмірі. Якщо ці землі були куплені та обробляються самим власником чи з використанням найманої праці, то диференціальна рента I повинна

належати власнику і він має сплачувати державі земельний податок.

Головною проблемою реформування земельних відносин і аграрних відносин в цілому є відсутність сприятливих економічних умов для сільськогосподарських підприємств, внаслідок чого сільське господарство продовжує дотувати інші галузі АПК та посередників, а в галузі відсутні можливості для розширеного відтворення виробництва.

На початку реформування уряд проігнорував науково обґрунтовані пропозиції вчених-аграрників щодо поступового входження сільського господарства у ринкове економічне середовище, визначальною серед яких була необхідність запровадження такого механізму регулювання цін, який би забезпечив рівність економічних умов для всіх галузей економіки. Натомість різьке введення вільних цін для всіх галузей, крім сільського господарства, призвело до погіршення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників. Відсутність сприятливих економічних умов для функціонування сільськогосподарських товаровиробників стримувала розвиток приватної власності, зумовлювала її декларативний характер, а власники земельних та майнових паїв не могли ефективно використовувати свій капітал.

Лише з початку 1995 р. сільськогосподарським товаровиробникам було розширено права щодо розпорядження виробленою продукцією. А положеннями Указу Президента України № 215/98 від 23.03.1998 р. «Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва» вперше з початку реформування земельних відносин було акцентовано увагу на необхідності створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства.

Важливим положенням Указу Президента України № 1529/99 від 03.12.1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» є офіційне визнання сільськогосподарських земель частиною аграрного капіталу. Положення даного Указу передбачають відображення вартості землі, що перебуває у їх власності – в балансах сільськогосподарських підприємств, площі орендованої землі – в обліку, орендної плати – у собівартості сільськогосподарської продукції.

Земля в аграрному секторі, на відміну від інших галузей економіки, слугує найважливішим засобом виробництва. Тому перехід економіки України до ринкових відносин, утвердження приватної власності на землю неминує має супроводжуватися введенням земель в економічний оборот, визнанням сільськогосподарських земель капіталом нарівні з іншими засобами виробництва.

Вартість землі, як незамінного фактору виробництва в сільському господарстві, без участі якого не створюється жодний вид сільськогосподарської продукції, не може не враховуватися у витратах, адже це деформує дію ринкового механізму. На думку П.Т. Саблука, лише шляхом визнання вартості та ціни земель, включення їх у систему економічного обороту ресурсів держави можливо створити для господаря-власника в сільському господарстві рівні економічні умови порівняно з товаровиробниками інших галузей [11, с. 173]. Не може бути нормою ситуація, коли частка сільського господарства у сумарних витратах на виробництво кінцевої продукції становить 60–75 %, а в сукупному прибутку від реалізації – лише 20–35 %.

Без врахування частини вартості землі у витратах виробництва створюється ілюзорне уявлення про високу віддачу аграрного капіталу. Оцінку ефективності

сілськогосподарського виробництва слід здійснювати не за показником рівня рентабельності (як відношення прибутку до витрат на виробництво та реалізацію продукції), а за показником норми прибутку (тобто, прибуток співвідносити до вартості основних і оборотних виробничих фондів та вартості земель).

Необхідно забезпечити в сільському господарстві хоча б середній в економіці країни рівень норми прибутку на вкладений капітал. Якщо відповідний фактичний показник у сільському господарстві виявляється нижчим – держава повинна відшкодувати цю різницю сільськогосподарським товаровиробникам.

Висновки. Отже, ціна та рента, як основні категорії рентних відносин, тісно взаємопов'язані між собою. Ціна на сільськогосподарську продукцію може слугувати дієвим важелем регулювання державою земельних рентних відносин: забезпечувати прибутковість сільськогосподарського виробництва, достатню для забезпечення розширеного відтворення, отримання товаровиробниками належної суми земельної ренти. Ефективність сільськогосподарського виробництва слід оцінювати за показником норми прибутку (тобто прибуток співвідносити до вартості основних і оборотних виробничих фондів та вартості земель). Різниця між показниками норми прибутку в середньому за галузями економіки (без сільського господарства) та безпосередньо у сільському господарстві характеризує обсяг недоотриманої сільськогосподарськими товаровиробниками ренти. Вона представляє собою обсяг державної підтримки, достатньої для забезпечення розширеного відтворення в галузі, зростання власних інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел:

1. Атаманчук Г.В. Управление: сущность, ценность, эффективность / Атаманчук Г.В. – М.: Академический Проект; Культура, 2006. – 544 с.
2. Антология экономической классики / предисловие И.А. Столярова. – М.: Эконом-Ключ, 1993. – 475 с.
3. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві: монографія / Федоров М.М. – К.: ІАЕ, 1998. – 263 с.
4. Буздалов И.Н. Аграрная теория: концептуальные основы, исторические тенденции, современные представления / РАН, Всерос. ин-т агр. проблем информатики им. А.А. Никонова / И.Н. Буздалов. – М.: Academia, 2005. – 344 с.
5. Пасхавер Б.И. Рентные проблемы в СССР / Б.И. Пасхавер. – К.: Наукова думка, 1972. – 192 с.
6. Оценка земли и ее использование в планировании и экономическом стимулировании / под ред. М.Л. Бронштейна. – М.: Экономика, 1984. – 159 с.
7. Земельная рента как источник доходов / Н. Тидеман, М. Гэффни, У. Викри и др. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusref.nm.ru>.
8. Папиев М. Справедливость есть. Ею надо пользоваться / М. Папиев // Зеркало недели. – № 26 (655) 7 июля 2007 года.
9. Токарев А.П. Теоретические вопросы земельной ренты при капитализме и при социализме / Токарев А. П. – М.: Изд-во ВПШ и АОМ при ЦК КПСС, 1962. – 87с.
10. Буздалов И.Н. Аграрная теория: концептуальные основы, исторические тенденции, современные представления / РАН, Всерос. ин-т агр. проблем информатики им. А.А. Никонова / И.Н. Буздалов. – М.: Academia, 2005. – 344 с.

11. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.

The subject of the study is their relationship between rent and price. As the main categories of rental relations; the evolution of rental relations and the definition of their essence substantiation of methodical approaches other distribution of rents and proposals for improving the mechanism of supporting the income of producers in agriculture as a source of their own investment resources.

The research uses scientific methods of system activation and generalizations scientists' approaches determining the essence of rental relations, the correlation between price and rent, mechanism for distributing rental income.

Results of the work. Studies have determined that price and rent, as the main categories of rental relationships, are closely interrelated. The price of agricultural products conserves an effective lever for state regulation of land rental relations: to ensure the profitability of agricultural production, sufficient to obtain the appropriate amount of land rent by commodity producers, to ensure expanded reproduction, to increase own investment resources.

The efficiency of agricultural production should be estimated by the rate of return (i.e., the profit is related to the value affixed and circulating production assets and the value of land). The difference between the indicators of the rate of profit on average in the sectors of the economy (without agriculture) and directly in agriculture characterizes the volume of rent received by agricultural commodity producers. It also represents the amount of state support sufficient to ensure expanded reproduction in the industry, the growth of own investment resources of business entities.

Scope of the results. The obtained results of their search should be used by state bodies when forming agricultural policy with the aim of creating equal conditions for agricultural producers in agriculture in comparison with other branches, providing them with conditions for expanded reproduction and growth of their own investment resources.